

УДК 371.315

Ясінський М. М., к.і.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ОБРАЗ ІСТОРІЇ У ПІДРУЧНИКАХ «ВСТУП ДО ІСТОРІЇ» ДЛЯ УЧНІВ П'ЯТОГО КЛАСУ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ

Анотація. В статті досліджено матеріали рекомендованих Міністерством освіти і науки України шкільних підручників «Історія України: вступ до історії» для 5 класу загальноосвітніх шкіл. Розкрито, що за тематикою розділів та окремих параграфів, особливостями інформативного наповнення тексту і побудови логічних зв'язків між окремими текстовими частинами підручника школярі формують історичний образ України. Обґрунтовано необхідність виваженого й аргументованого підходу до вибору текстового та ілюстративного матеріалу підручника, який би міг бути доступним для учнів, які починають вивчати історичні дисципліни.

Ключові слова: вступ до історії, історія України, шкільний підручник, образ історії, методика викладання історії.

Аннотация. В статье исследованы материалы рекомендованных Министерством образования и науки Украины школьных учебников «История Украины: введение в историю» для 5 класса общеобразовательных школ. Раскрыто, что по тематике разделов и отдельных параграфов, особенностях информационного наполнения текста и построения логических связей между отдельными текстовыми частями учебника школьники формируют исторический образ Украины. Обосновано необходимость взвешенного и аргументированного подхода к выбору текстового и иллюстративного материала, который бы мог быть доступен для учеников, которые начинают изучать исторические дисциплины.

Ключевые слова: Введение в историю, история Украины, школьные учебники, образ истории, методика преподавания истории.

Annotation. The article studies the materials of textbooks «History of Ukraine: Introduction to History» for 5th grade of secondary schools, recommended by the Ministry of Education and Science of Ukraine. It is disclosed that on the subject of particular sections and paragraphs of a textbook, text features, information filling and logical links building between separate parts of a textbook pupils form the historical image of Ukraine. The necessity of a balanced and reasoned approach to the selection of the texts and illustrations, apprehensible to pupils who are just beginning studying historical discipline is substantiated.

Keywords. Introduction to History, History of Ukraine, school textbook, the image of history, methods of teaching history.

Проблема викладання предмету «Історія» у загальноосвітніх школах у зв'язку з розвитком історичних дисциплін стає дедалі гострішою. Зміна інформаційного наповнення підручників та якісних змін їхнього типографічно-ілюстративного рівня, на жаль, не призводить до вирішення глобальної проблеми сутності шкільної історичної освіти. Втім, проблема потребує не так практично-методологічного чи, тим більше, адміністративного чи й політичного вирішення, як філософського, соціального та науково обгрунтованого підходів.

Аналіз сучасних навчальних посібників з методики викладання історії переконливо свідчить про те, що в цій сфері потрібно зробити зміни [1, с. 10]. Станом на сьогоднішній день використовуються три основних видання: О. Пометун, Г. Фрейман «Методика навчання історії в школі» [2], В. Курилів «Методика викладання історії» [3], Ф. Левітас, О. Салата «Методика викладання історії» [4]. Проте, аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що сьогодні в Україні не існує єдиного науково обгрунтованого підходу до визначення предмету шкільного курсу історії, відсутнє обгрунтування ідеї національної та світової історії, немає психологічного аналізу вікових особливостей пізнання минулого та не враховуються повною мірою інформаційно-комунікаційні задатки школярів. В наукових та практичних дослідженнях педагогічної думки переважають матеріали, що стосуються форми уроку, способів оцінювання знань учнів, сучасних цілей та завдань шкільної історичної освіти, особливостей використання технічних засобів навчання історії, форм та способів проведення позаурочних та позашкільних навчально-виховних заходів, дотримання державних стандартів освітньої галузі, способів, методів та цілей оформлення шкільного кабінету історії чи шкільно-історичного куточка та інше.

В наукових доробках К. Баханова [5], [6], [7], [8], [9], С. Терно [10], [11], [12], [13], В. Мисана [14], О. Пометун [15], [16], та ін. докладно описано як навчати, проте не встановлено, чому навчати: універсальні методи навчання минулого, як історичного надбання людства, навіть в принципі не можуть бути створені, а конкретизація предмету історичної освіти потребує і конкретизації методів його викладання, формування предметно-вікової методики, знаходження особливостей позаурочної роботи.

Мета та завдання нашої статті: дослідити якісний стан окремих шкільних підручників з навчального предмету «Історія» та довести необхідність підвищення рівня вимог до їх написання при умові більш чіткого визначення предмету шкільної історії та застосування нових нетрадиційних наукових підходів у формуванні змісту ознайомлювального історичного підручника для п'ятикласників.

Образ історії – цілісне уявлення про предмет історії. Завдяки здатності до образотворення ми маємо змогу зберігати у своїй пам'яті не так окремі

порції розрізненої та не пов'язаної з різноманітними, іноді, на перший погляд, абсолютно не тотожними об'єктами інформації, як взаємопов'язані цілісні образи та навіть цілі системи образів. Образ історії виступає як створене людським мисленням на основі наявної конкретної інформації та набутого узагальненого досвіду цілісне уявлення про минуле, його походження та взаємозв'язок з сьогоденням. В образі історії, збереженому в пам'яті кожної конкретної людини, міститься цілісне уявлення про те, чим є минуле, в чому воно відображене, зафіксоване та увічнене, з якими історичними подіями пов'язане тощо. Образ виступає в якості форми, яку людина впродовж усього свого свідомого життя заповнює новими обсягами чуттєвих, абстрагованих та деконструйованих помислів, водночас ревізуючи їх, поєднуючи та відокремлюючи, створюючи комунікативні зв'язки з іншими такими ж образами, виявляючи їхню системність та унікальність. Образ історії постає для конкретної людини її уявленим, проте реально досягнутим минулим.

Досить слушно зауважує В. Мисан, що «курс «Методика викладання історії» не має єдиної державної програми. Її так і не спромоглися написати вітчизняні дидактики за роки незалежності. Можливо, хтось і робив такі спроби, однак жодна з них не увінчалася офіційними публікаціями та оприлюдненням. А якщо врахувати, що вузи мають автономію щодо укладання навчальних та робочих програм, то їй годі сподіватися на те, що така найближчим часом з'явиться» [1, с. 8]. При відсутності єдиної методики викладання історії, а під методикою тут слід розуміти сукупність методів пізнання минулого, не слід сподіватися також і на чітке і однозначне визначення даного минулого як об'єкта пізнання. Щодо шкільних історичних підручників, зокрема підручників для п'ятого класу, на сторінках яких має місце перше узагальнене тлумачення історії, то вони написані таким чином, що школярам навряд чи вдасться за їхньою допомогою відрізнити теорію історії, тобто теоретичну наукову дисципліну, від історичної фактографії, як науково-практичної дисципліни; відсутність чіткого тлумачення спеціальних історичних дисциплін веде до деформації сутності історичної науки; за браком чіткої системи диференціації історичних знань має місце незграбне тлумачення предмету історії як різного роду оповідань про минуле.

Методологія історії повинна виступати не як узагальнене тлумачення практичної науково-педагогічної діяльності, а в якості визначення концептуальних теоретично-філософських підходів до навчання, викладання та пізнання історичних дисциплін. А. Я. Баскаков та Н. В. Туленков справедливо вважають, що «абстрагування в розумовій діяльності людини має універсальний характер, бо кожен крок думки пов'язаний з цим процесом або використанням його результатів. Сутність даного методу полягає в тому, що він дозволяє подумки відволіктися від

несуттєвих, другорядних властивостей, зв'язків, відношень предметів і, одночасно, подумки виділяти, фіксувати цікаві для дослідження сторони, властивості, зв'язки цих предметів» [17, с. 98]. Щоправда, автор визначає сутність абстрагування як відволікання від несуттєвого, натомість слід було б говорити, що абстрагуванням є такий спосіб знаходження закономірних взаємозв'язків між окремими елементами, в результаті якого кожен з досліджуваних елементів отримує своє визначене місце в ієрархічній системі сенсів, а досліджуваний об'єкт в цілому стає системно узгодженим, цілісним та внутрішньо незаперечливим. Застосування методологічного досвіду дозволить створити шкільні навчальні підручники та посібники, позбавлені суб'єктивізму, ідеологічного тиску, методологічних перефразувальних та схематичності.

В якості основних підручників, використаних нами з метою проведення наукового дослідження, взяті підручники авторів В. Власова «Історія України» та О. Пометун, І. Костюк та Ю. Малієнко з аналогічною назвою для учнів 5 класів загальноосвітніх навчальних закладів України [18], [19]. Як альтернативний використано підручник А. Н. Майкова «История», рекомендований Міністерством освіти і науки Російської Федерації для учнів 5 класів загальноосвітніх навчальних закладів [20].

При проведенні аналізу підручників виокремлено такі складові:

- наявність та значимість основоположних історичних ідей, що є віхами історії;
- особливості концептуального підходу щодо тлумачення подій, явищ, фактів, першоджерел тощо;
- відповідність матеріалу історичного підручника психологічним та віковим особливостям дитини;
- обсяги комунікативного та інформативного гіпертекстів;
- відповідність ілюстративного матеріалу проголошеній ідеї історії;
- системність історичної інформації, наявність відповідного до віку школярів обсягу абстрагування історичного гіпертексту;
- змістовність шкільного історичного підручника як своєрідного стислого опису образу історії;
- наявність логічних зв'язків між змістовними елементами підручника (параграфами, розділами та ін.) як образу.

Огляд підручників історії для учнів 5 класу загальноосвітніх шкіл засвідчує про відсутність системного, узгодженого наукового підходу до випуску цих підручників, а відтак – про відсутність методологічного обґрунтування предметності навчального курсу історичних дисциплін та наявність суб'єктивістських особистісних тлумачень історії.

Підручник В. Власова «Історія України» (надрукований, як зазначено в анотації, «у відповідності з новою програмою по історії для 5 класу» (видання 2013 р.) поділений на три розділи: «Звідки і як історичні

дізнаються про минуле», «Про що і про кого розповідає історія» та «Чому пам'ятники культури вважаються історичною спадщиною» та має 10, 11 та 8 параграфів відповідно і тому не надто досвідченому педагогу важко зрозуміти логічний взаємозв'язок кількості відведених навчальною програмою годин з кількістю запропонованих параграфів. З заголовків розділів виходить, що маємо надалі розглядати не так історію України, як окремі теоретичні питання історичної науки чи то пак – основи історієзнавства. Окремі статті підручника висвітлюють так само окремі питання теорії історії, історії історії чи навіть філософії історії: «Історія як наука», «Завдяки чому розвивалася українська історична наука?», «Письмові джерела в історії», «Мова як джерело знань про минуле». Історичний матеріал не систематизований, попри те, що систематизації потребують як відомості про спеціальні історичні дисципліни, що чомусь розміщені саме в підручнику «Історія України», так і розповіді про історію українського фортифікаційного мистецтва, книгодрукування, іконопису, паркового будівництва тощо, як окремі оповідання про культуру України.

В підручнику В. Власова «Історія України» знаходимо ряд огріхів, на які слід було б звернути увагу. Так на С. 10 автор помістив по суті позбавлене сенсу для учнів 5 класу твердження, що «поважне ставлення до минулого – характерна риса нашого народу». В. Власов чомусь «справедливо», як він це сам стверджує, вважає батьком української історії М. Грушевського [18, с. 13], забувши при цьому не менш як тисячолітню історію вітчизняного літописання. Автор вказує, що «У наших предків від середини 11 ст. побутовали злитки срібла певної ваги і форми, так звані гривні» [18, с. 34]. Насправді ж, гривни а не гривні були як срібними, так й зоотими і так само набули поширення в Золотій Орді й Литовській державі, як у вигляді товарного еквіваленту, так і в формі прикрас. Тенденційно, по-радянськи, підібрані зразки фотодокументів: «Селяни на Харківщині слухають радіо. 1931 р.», «Молоді гірники з інструкторами виходять із забою. Сталінська (тепер Донецька) обл. 1933 р.», «Мітинг, присвячений 1-му Травня. 1923 р.», «Мітинг з приводу відкриття 4-річної трудової школи в Хуторі Романівський на Донбасі. 1928 р.» [18, с. 44]. Зображення автомобіля «Роллс Ройс» [18, с. 11] та пейзажів «Ріка Прут. Яремче. Прикарпаття» і «Гірський Крим поблизу Ай-Петрі» [18, с. 68] не містять історичної інформації. Параграф 21, що іменується «Пісенний край азарту і праці», є невдалим перекладом рядків з пісні «Край» (слова і музика Миколи Мозгового), так як слово авторського тексту «завзяття» скоріше мало б звучати російською «рвение», аніж «азарт».

Підручник насичений художніми оповіданнями про минуле, котрі учні мали б прочитати на дозвіллі. З огляду на те, що прізвища авторів цих художніх творів не вказані, найімовірніше їх творцем є сам автор, а отже, маємо підміну історичної хрестоматії (бо саме її пропонують у

підручниках для самостійного опрацювання) сумнівними з огляду на мистецьку якість авторськими оповідками.

Автор висвітлює історію Русі аж у 2 параграфах на 15 сторінках тексту. Натомість у підручнику, що все таки має назву «Історія України», абсолютно відсутні розділи про розвиток українських земель періодів Галицько-Волинської та Русько-Литовської держав, території півавстрійської та підросійської України кінця XVIII – початку XX ст., немає тут і інформації про польську окупацію 1921–1939 рр. та більшовицько-радянський режим 1922–1991 рр.

Підручник В. Власова «История Украины (Введение в историю)» не містить зваженого концептуального підходу щодо вивчення шкільного курсу історії України, питання теорії історії подаються автором навпереміж з історичними фактами та власною художньою творчістю. Ілюстративний матеріал не завжди слугує для додаткового пояснення історичного матеріалу. Тракткування історії України досить розмите: історія державотворення межує з основами права та мистецтвознавством. Підручник можна охарактеризувати як такий, що потребує значного доопрацювання.

Підручник О. Пометун, І. Костюк та Ю. Малієнко «Історія України» (видання 2013 р.) містить три розділи по 7, 10 і 6 теоретичних параграфів у кожному з розділів відповідно. Кожен із заголовків розділу «Звідки і як історики дізнаються про минуле», «Про кого і про що розповідає історія» та «Що історичні пам'ятки розповідають про минуле» є свідченням того, що учням пропонуються для вивчення окремі питання історієзнавства, на загал, теорії історії.

Історія України в підручнику О. Пометун, І. Костюк та Ю. Малієнко «Історія України (Вступ до історії)» починається аж у 12 параграфі. І хоча попередні параграфи, що стосуються теорії історії та спеціальних історичних дисциплін, написані досить докладно і зрозуміло, проте в іншому підручнику містить ці ж самі недоліки, що і книга попереднього автора: немає відомостей про Кримське ханство, Королівство Галичини та Володимирії, «весну народів» у Галичині, Підкарпатську Україну, колективізацію, кривавий вересень 1939 р., січових стрільців. Серед переліку навчальних закладів не знайшлося місця Кременецькому ліцею, Львівському та Чернівецькому університетам, Острозькій та Києво-Могилянській академіям, численним братським та просвітянським школам. Підручник не містить жодної розповіді про діаспору Україну.

В підручнику, на жаль, потрапили досить таки другорядні в історичному плані розповіді про масові харчові отруєння, пов'язані з неправильним поїданням картоплі [19, с. 107]. Автори, на превеликий жаль, не задаються питанням щодо історичної значимості цього так і не доведеного ними на сторінках підручника факту.

На відміну від підручника В. Власова, книжка О. Пометун та інших містить досить коротке, проте змістовне пояснення щодо правил роботи з підручником. Подібний російський історичний підручник А. Н. Майкова [20] містить аж цілий параграф щодо роботи з навчальними матеріалами з історії, щоправда розміщений цей матеріал в кінці книжки.

Питання «Що таке історія», «Як пов'язані історія і час», «Як пов'язані історія і простір», «Що називають історичними подіями та явищами», на наш погляд, не мають безпосереднього відношення до історії України і їх слід було б розмістити в дуже доречному тут хрестоматійному розділі «Філософія історії», написаному спеціально для дітей.

Образи представників Давньої Русі, козацтва, жителів українського села XVII–XVIII ст. є узагальненими та такими, що формують достовірне уявлення про історичне минуле українських земель, натомість, автори підручника тенденційно підходять до висвітлення історії України XX ст., оскільки українська революція 1917–1920 рр. (чому б не 1914–1922) зображена цілком в радянському дусі як сукупність масових виступів робітників і селян за свої права.

Історії ЗУНР присвячено лише 8 рядків тексту, але, натомість, автори підручника досить детально намагаються розповісти п'ятикласникам про те, хто такі більшовики. Так само поширюється в книжці ідеологічно-програмна радянська думка про так звану Велику Вітчизняну війну, яку незаангажовані історики зазвичай називають німецько-радянською війною. Попри те, що після 1944 р. радянська армія принесла в Європу комуністичну ідеологію та призвела до встановлення в ряді країн тоталітарно-комуністичних режимів, автори підручника таки намагаються барвисто описати «героїчний подвиг своїх захисників».

Підручник А. Н. Майкова «История. Введение в историю: 5 класс: учебник для учащихся общеобразовательных учреждений» був надрукований у 2007 р. та перевиданий зі змінами у 2012 р. та призначений для ознайомлення учнів з основами історичної науки. Попри те, що книга стосується загальних теоретичних питань історії, кількість ілюстрацій, що демонструють розвиток російської історії сягає 75. Підручник містить параграфи «Що вивчає історія», «Джерела знань про минуле», «Вимір часу» (У О. Пометун та її колег таки «історична хронологія»), «Історична карта», «Археологія – помічниця істориків», «Наука про народи та наука про минуле» та ще ряд параграфів для самостійного прочитання.

Порівняльний аналіз українських підручників історії для учнів 5 класу загальноосвітніх шкіл засвідчує, що:

1. Образ історії, сформований авторами підручників історії для 5 класу, є системним та таким, що містить такі складові:

– образ історичного мислення з визначеннями історичного часу, історичного простору, історичного буття, історичних подій та явищ,

історичного гіпертексту (історичних джерел, історичної писемності та мовлення) тощо;

– образ історичної науки та її складових, таких, зокрема, як соціальна історія, історія релігії, археологія, історія держави, історична біографістика (у О. Пометун та ін. – «історичні діячі»), історична топоніміка, геральдика, історичне краєзнавство, а також суміжних з історією дисциплін, таких як архівознавство, музеєзнавство, мистецтвознавство, історичне пам'яткознавство та ряд інших;

– образ історичного буття українського народу та історії українських земель;

– образ історично сформованої української культури та історичних культур народів Європи, що розвивалися на території сучасної України та є культурним надбанням українського народу;

– образ сьогодення як історично сформованого буття.

2. Підручники «Історія України: Вступ до історії. Підручник для 5 класу загальноосвітніх шкіл» потребують доопрацювання на предмет повноти викладу історичного матеріалу, логічного упорядкування, змістовного наповнення та доступного для зазначеної вікової категорії рівня абстрагування.

3. Недоліками підручників історії України для 5 класу є заміна наукового мислення емоційно-чуттєвим (В. Власов, 2013) та цілковита тотожність змісту окремих розділів змістові аналогічних російських підручників (А. Н. Майков, 2007, 2012).

4. Існує потреба розробки підручників історії України для учнів 5 класів загальноосвітніх шкіл на основі державних програм збереження, розвитку та пропаганди української історії як цілісного й багатоговікового історичного надбання всіх народів, що проживали на території українських земель, та формування відповідних регіональних навчальних програм.

5. Образ історії у підручниках історії забезпечує пізнання учнями історичного минулого та залучення до їх мисленнєвої діяльності досвіду історичного буття.

1. Мисан В. «Методика викладання історії» – базова дисципліна в підготовці майбутніх учителів історії / В. Мисан // Проблеми дидактики історії : Збірник наукових праць. – Випуск 1. – 2009. – С. 7–22. **2.** Пометун О. Методика навчання історії в школі / О. І. Пометун, Г. О. Фрейман. – К. : Генеза, 2006. – 328 с. **3.** Курилів В. Методика викладання історії. Курс підвищення кваліфікації вчителів історії / В. Кирилів. – Львів-Торонто : Світ, 2003. – 248 с. **4.** Левітас Л. Ф. Методика викладання історії : посіб. учителя / Л. Ф. Левітас, О. О. Салата. – Х. : Вид. група «Основа», 2006. – 96 с. **5.** Баханов К. Державний стандарт шкільної історичної освіти: в пошуках оптимального варіанта / К. Баханов // Історія в школах України. – 2003. – № 1. – С. 8–11. **6.** Баханов К. Державний стандарт шкільної історичної освіти: в пошуках оптимального варіанта / К. Баханов // Історія в школах України. – 2003. – № 2. – С. 6–8. **7.** Баханов К. Написані з власного погляду (Перше покоління

українських підручників: основні напрямки модернізації) / К. Баханов // Історія в школах України. – 2004. – № 5. – С. 11–17. **8.** Баханов К. Не втратити досвід поколінь (Останні радянські підручники з історії під методичним мікроскопом) / К. Баханов // Історія в школах України. – 2004. – № 5. – С. 15–19. **9.** Баханов К. Проблема визначення мети і завдань шкільної історичної освіти / К. Баханов // Історія в школах України. – 2002. – № 1. – С. 15–22. **10.** Терно С. Дидактика історії чи методика навчання історії? / С. Терно // Історія в школах України. – 2004. – № 6. – С. 25–26. **11.** Терно С. Нові підходи у вивченні історії: прогрес в науці чи шлях в нікуди? / С. Терно // Історія в школах України. – 2003. – № 2. – С. 45–51. **12.** Терно С. Підручник з історії сьогодні : стан і перспективи / С. Терно // Історія в школах України. – 2004. – № 1. – С. 6–8. **13.** Терно С. Як обрати підручник / С. Терно // Історія в школах України. – 2004. – № 5. – С. 17–19. **14.** Мисан В. До питання про назви курсів шкільної історії / В. Мисан // Історія в школах України. – 2000. – № 2. – С. 2–5. **15.** Пометун Е. Шкільне історичне образование в Україні: Пути развития и проблемы / Е. Пометун. – Луганск, 1995. – 200 с. **16.** Пометун О. Актуальні проблеми шкільного підручника з історії / О. Пометун // Історія в школах України. – 2002. – № 6. – С. 13–17. **17.** Баскаков А. Я. Методология научного исследования: Учебное пособие / А. Я. Баскаков, Н. В. Туленков. – 2-е изд., испр. – К. : МАУП, 2004. – 216 с. **18.** Власов В. С. История Украины (Введение в историю) : учеб. для 5-го кл. общеобразоват. учеб. заведений / В. С. Власов. — К. : Генеза, 2013. — 256 с. **19.** Пометун О. І. Історія України (Вступ до історії) / О. І. Пометун, І. А. Костюк, Ю. Б. Малієнко / Підручник для 5 класу загальноосвітніх навчальних закладів. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2013. – 192 с. **20.** Майков А. Н. История. Введение в историю: 5 класс : учебник для учащихся общеобразовательных учреждений / А. Н. Майков. – 2-е изд. дораб. – М. : Вентана-Граф, 2013. – 128 с.

Рецензент: д.пед.н., професор А. С. Дем'янчук.